

ZROD PRINCIPÁTU – SKRYTÁ REVOLUCE

RADEK ČERNOCH

Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Česká republika

Abstract in original language

Tento příspěvek analyzuje hlavní změny v ústavněprávní oblasti, k nimž došlo za vlády Octaviana Augusta. Republikánské úřady zůstaly formálně zachovány, nicméně císař získal reálnou moc ve státě a vytvářel nové, císařské úřady. Císař a jím vyznamenaní právníci se později rovněž stali hlavní autoritou v soudním řízení. Třebaže všechny tyto změny byly činěny postupně a v dlouhém časovém rozmezí, ve svém souhrnu představují skutečně revoluční změnu.

Key words in original language

Císařské úřady; Octavianus Augustus; Principát; Procesní právo; Úřady.

Abstract

This paper analyzes the main changes in the constitutional area that occurred during the reign of Octavianus Augustus. Republican offices still formally existed, however, the emperor accumulated real power and created new, imperial offices. Emperor and the lawyers honoured by him later became the authority in procedural law. Although these changes were made gradually and over considerable period of time, together they represented a truly revolutionary change.

Key words

Octavianus Augustus; Offices; Principate; Privileges of Emperor; Procedural Law.

1. CO JEST REVOLUCE?

Je-li tématem letošní právněhistorické sekce „Právo a revoluce“, je třeba se nejprve zamyslet nad významem obou slov, aby bylo možno postihnout celou škálu témat, k nimž se odevzdané příspěvky mohou vztahovat. O pojmu „právo“ má každý poměrně určitou představu, jakkoliv se nám nejspíše nepodaří nalézt přesnou definici. Zaměřme se však na pojem „revoluce“, jehož chápání může být poněkud nejednoznačné. Tu lze chápat jako násilný převrat či zvrácení řádu státního.¹ Násilnosti jsou opravdu častým průvodním jevem revolučních změn, až mnohdy mohou budít dojem jejich pojmového

---

¹ *Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. Dvacátýprvý díl. R (Ř)–Rozkoš. Fotoreprint pův. vyd. z r. 1904. Praha+Litomyšl : Argo+Paseka, 2000. s. 627.*

znaku, byť tomu tak nutně není.² V podmínkách České republiky může být více než vhodným příkladem tzv. Sametová revoluce. „Ve smysle širším a přeneseném mluví se o revoluci vůbec tam, kde nastaly nečekané náhlé změny, kterými situace nadobro se převrací...“³

Druhým aspektem, s revolucí často spojovaným je jistá náhlost či radikálnost prováděných změn. Jde však o aspekt značně zavádějící, neboť vyšší historický význam je revolučním změnám poměrů dáván až v případě, že se dané změny skutečně na dostatečně dlouhou dobu prosadí, čemuž právě přílišná razance zásahů brání. Příkladem mohou být tzv. revoluční ústavy, vyznačující se zpravidla krátkou dobou trvání, byť i třeba byly prohlášeny neměnnými.⁴ Nemá-li však právní úprava, ať už revoluční či jiná, dlouhého trvání, je její skutečný dopad výrazně limitován. Nejefektivnějším způsobem tak bude provádět revoluční změny jen postupně a pozvolna, a to tak, že každá jednotlivá změna se bude jevit jako pouhý drobnější zásah, leč ve svém souhrnu budou mít dopady vpravdě revoluční. Jinými slovy, za revoluční je nutno považovat takové změny, kterými „situace nadobro se převrací“⁵, a to i za předpokladu, že k nim nedošlo zcela náhle.

Cílem tohoto příspěvku je zkoumat patrně nejvýznamnější změnu v organizaci římského státu, totiž přerod republiky v císařství (principát). Budou zohledněny jednotlivé dílčí aspekty, jejichž souhrn by měl umožnit potvrzení či vyvrácení závěru o tom, zda lze takovými dílčími kroky dosáhnout změn revolučního charakteru.

2. OKOLNOSTI VZNIKU PRINCIPÁTU

Jakkoliv se území římského státu za trvání republiky stále rozšiřovalo a vojenská moc Říma rostla, nesl s sebou územní rozmach i četná negativa, byť tato se zpravidla projevovala s jistým časovým odstupem. Tak ve druhé polovině druhého století př. n. l. propuká agrární krize, kvůli korupci je nutna reorganizace armády, v politickém životě se začínají vyhrocovat pozice populárů a optimátů. V prvním století př. n. l. se objevuje zneužívání moci vysoce postavenými mnohými vysoce postavenými Římany již nikoliv ojediněle a propukají občanské války, jakkoliv územní rozmach římského státu stále trvá.

---

² *Dictionary.com : Revolution*. [online]. [cit. 2012-10-27]. Dostupné z: <<http://dictionary.reference.com/browse/revolution?s=t>>.

³ *Ottův slovník naučný. Op. cit. s. 627.*

⁴ FILIP, Jan. *Ústavní právo České republiky. I. díl. Základní pojmy a instituty. Ústavní základy ČR*. 4. oprav. a doplň. vyd. Brno : MU + Doplněk, 2003. s. 93.

⁵ *Ottův slovník naučný. Op. cit. s. 627.*

Jsou prolamovány stěžejní principy republikánských úřadů, kupříkladu princip annuity opakovanými konzuláty Gaia Maria, nastává Sullova diktatura a proskripce, dochází k dohodě o rozdělení moci mezi Caesarem, Pompeiem a Crassem. Přitom na obyvatelstvo dopadají i soustavné boje, ať už s Iugurthou, Mithridatem, Gally, Parthií či Egyptem, hrůzu budilo i povstání Spartakovo.

V takové situaci se tedy nacházel Octavianus Augustus po bitvě u Actia roku 31 př. n. l., v důsledku čehož se stal následujícího roku Egypt provincií a obilnicí říše. Octavianus Augustus již jednou osvědčil svoji rozvahu, když po smrti Caesarově postupně upevňoval své postavení až se stal hegemone. Snad měl na paměti osud svého adoptivního otce, i pokračoval v postupném posilování své moci, ovšem snažil se toho docílit nenápadně, při udržení zdání republiky. I proto nepozorujeme výraznější odpor proti principátu.

Při pohledu ze širší perspektivy je tudíž možno říci, že i zrod principátu je spojen s násilnostmi, jen tyto nebyly jeho průvodním jevem, nýbrž k revoluci došlo až po odeznění násilností. Octavianu Augustovi tak velmi pomohlo, že zprostil lid dlouho trvajících válek a přinesl jim toužebně očekávanou *pacem Augustam*.⁶

3. JEDNOTLIVÉ ASPEKTY

Nyní se podívejme na mozaiku jednotlivých oblastí, v nichž došlo za vlády Octaviana Augusta k výraznějším změnám. Jelikož jsme již zmínili, že uvedené změny byly dosti pozvolné, jsou první náznaky některých z nich patrné již v dobách vládě Octaviana Augusta předcházejících, případně doznívají za jeho nástupců. Jejich počátek či výrazné upevnění však nalézáme právě v době Octaviana Augusta. Zmíněny budou jen ty změny, které lze považovat za zásadní mezník v právním vývoji a zároveň se v nich odráží změna státoprávního uspořádání.

3.1 ZACHOVÁNÍ REPUBLIKÁNSKÝCH ÚŘADŮ

Bylo-li cílem Octaviana Augusta zachovat alespoň zdání republiky, musel svou moc opírat o ryze republikánské prostředky, tedy úřední hodnosti, a to hodnosti nikoliv mimořádné, na jakých se zakládal triumvirát. Tak se Octavianova moc opírá především o *imperium proconsulare* a *potestatem tribuniciam*.⁷ Obě tyto, jakož i ostatní zastávané pravomoci na první pohled odpovídají republikánskému zřízení. Změna však spočívá v narušení předpokladů pro vyváženost

---

⁶ ŽIDLICKÁ, Michaela. Starověký Řím. In KADLECOVÁ, Marta et al. *Právní dějiny*. 2. vyd. Praha : Eurolex Bohemia, 2005. s. 132.

⁷ KINCL, Jaromír – URFUS, Valentin – SKŘEJPEK, Michal. *Římské právo*. Praha : C. H. Beck, 1995. s. 24.

úřadů mezi sebou, jakož i z hlediska dlouhodobějšího.⁸ Octavianus tak porušuje princip annuity bezprostředně opakujícími se vykonáváním stejného úřadu, tyto úřady navíc kumuluje, pročez ve svých rukou nejen drží oprávnění převyšující oprávnění republikánského úředníka, nýbrž tato oprávnění drží trvale. Ona oprávnění navíc drží mimo rámec běžného úřadu, pročez je *sine collega*, nikdo tak vůči němu nemůže uplatnit *ius intercessionis*.⁹ Ve skutečnosti tak počíná vystupovat jako *μόναρχος*, ačkoliv se veřejnému proklamování této skutečnosti brání.

Vedle úřadů jsou typickým znakem republiky též lidová shromáždění. Jsou-li tato svolávána, mělo by jít o dosti spolehlivý indikátor republikánského zřízení. Octavianus tedy jejich svolávání nikterak neomezoval, ba dokonce právě na počátku principátu dochází k jejich zvýšené aktivitě, a to nepochybně s cílem utvrdit dojem pokračování (či obnovení) republiky.¹⁰ Následně však lidová shromáždění přestávají být svolávána, pročez poslední zákon jimi přijatý (*lex Cocceia agraria*)¹¹ spadá, snad poněkud symbolicky, do období vlády Nervy, zakladatele dynastie adoptivních císařů.

3.2 ZŘIZOVÁNÍ CÍSAŘSKÝCH ÚŘADŮ

Dalším z aspektů omezování republikánských úřadů je vedle narušení jejich organizačních principů též omezování jejich pravomocí a působnosti. K tomu však dochází nenápadně, zřizováním císařských úřadů s podobnými kompetencemi, přičemž význam úřadů republikánských je cíleně proklamován, aby skutečný dopad zřizování úřadů císařských pokud možno unikl zvýšené pozornosti.¹²

Císařští úředníci byli odpovědni toliko císaři, přičemž byli různě hierarchicky uspořádáni. Z jednotlivých císařských úředníků byl nejvýznamnější *praefectus praetorio*, jenž byl velitelem císařské gardy, která sice nebyla příliš početná, ovšem vzhledem ke stálé přítomnosti v centru říše a současné absenci jiných ozbrojených sil v Itálii velmi vlivná. Později se *praefectus praetorio* dokonce stává

---

⁸ HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a systém soukromého práva římského*. 4. opr. vyd. Praha : J. Otto, 1910. s. 47.

⁹ KINCL, Jaromír – URFUS, Valentin – SKŘEJPEK, Michal. *Op. cit.* s. 25.

¹⁰ SOMMER, Otakar. *Prameny soukromého práva římského*. Nezm. otisk 2. přeprac. vyd. Praha : Melantrich, 1945. s. 78.

¹¹ SKŘEJPEK, Michal. *Římské soukromé právo. Systém a instituce*. Plzeň : Aleš Čeněk, 2011. s. 28.

¹² KINCL, Jaromír – URFUS, Valentin – SKŘEJPEK, Michal. *Op. cit.* s. 26.

zástupcem císaře,¹³ což jen *ex post* podtrhuje monarchistický charakter císařských úředníků, neboť pro republikánské zřízení je jen stěží představitelné, aby *magistratus* určil za sebe zástupce pro dobu své nepřítomnosti.

Vedle jednotlivých císařských úředníků napomáhají upevňování a fungování císařské moci i nově zřizované dvorské úřady,¹⁴ přičemž tyto patrně nelze přirovnat k jakékoliv republikánské entitě.

3.3 ZAVÁDĚNÍ CÍSAŘSKÝCH VÝSAD

Další ze známek počínající monarchie jsou císařské výsady, s republikánským zřízením neslučitelné. Tak je roku 23 př. n. l. Octavianus postaven nad zákony (*princeps legibus solutus*).¹⁵ Má-li být určen konkrétní rok vzniku principátu, uvádí se 27 př. n. l., kdy Octavianus předstoupil před Senát a vzdává se svých pravomocí vyhlásil obnovení republiky.¹⁶ V tom lze dosti zřetelně vidět snahu o velmi pozvolné zavádění monarchie, skrývané za zdání republiky.¹⁷ Téhož roku dochází i ke zřízení monarchistického orgánu *par excellence*, jímž byla císařská rada (*consilium principis*).¹⁸

S osobou Octaviana a vznikem principátu souvisí i vznik *responsorum prudentium*. V době Hadriana totiž nabývají souladná mínění znalců práva postavení právního pramene,¹⁹ ovšem skutečný původ tohoto institutu můžeme hledat již dříve, jelikož to byl právě Octavianus Augustus kdo počal dávat vynikajícím právníkům možnost udílet dobrá zdání z pověření císaře (*ius responendi ex auctoritate principis*).²⁰ Je přitom zjevné, že císař v udělování této výsady nebyl nijak omezen ohledně osob, jímž ono vyznamenání má či nemá udělit,

---

¹³ SKŘEJPEK, Michal. *Římské soukromé právo. Systém a instituce*. Plzeň : Aleš Čeněk, 2011. s. 20.

¹⁴ *Ibidem*. s. 20.

¹⁵ KINCL, Jaromír – URFUS, Valentin – SKŘEJPEK, Michal. *Op. cit.* s. 24.

¹⁶ SKŘEJPEK, Michal. *Římské právo v datech*. Praha : C. H. Beck, 1997. s. 43.

¹⁷ KINCL, Jaromír – URFUS, Valentin – SKŘEJPEK, Michal. *Op. cit.* s. 24.

¹⁸ SKŘEJPEK, Michal. *Římské právo v datech*. Praha : C. H. Beck, 1997. s. 43.

¹⁹ SOMMER, Otakar. *Prameny soukromého práva římského*. Nezm. otisk 2. přeprac. vyd. Praha : Melantrich, 1945. s. 90.

²⁰ HEYROVSKÝ, Leopold. *Op. cit.* s. 56.

jde tedy o typický případ volného uvážení, podstatně bližší císařství než republice.

Významné je rovněž rozdělení provincií na senátní a císařské, kdy příjmy z prvních jdou do pokladny státní (*aerarium*), zatímco z druhých do pokladny císařské (*fiscus*).²¹ V čele císařských provincií stojí císařští úředníci *procuratores provinciarum Augusti*²² nebo císařem jmenovaní *legati Augusti pro praetore*.²³ Vedle podřízenosti císaři či jmenování císařem i samotné označení hodnostářů zřetelně nese znaky počínající monarchie – nebo bylo by snad možné označovat úřední hodnosti přivlastňováním konkrétní osobě?

3.4 COGNITIO EXTRA ORDINEM

Snaha o obnovu starých pořádků a mravnosti je dobře patrna v právu dědickém. Zde se objevuje nový typ pořízení, a sice *fideicommissum*, tedy neformální varianta civilního odkazu (*legati*). Dosud nezávazná přání zesnulého, to co zůstavitel svěřil důvěře osoby (*fidei comisit*), již *mortis causa* poskytl majetkový prospěch, počala být vymahatelná. Tím Octavianus demonstruje obnovu starých pořádků, kdy se na *fidem* bylo možno spolehnout.²⁴ Řešení *fideicommissorum* bylo svěřeno konzulům a následně nově zřízeným *praetoribus fideicommissariis*.²⁵ Všimněme si, že jejich označení *praetores* stále velmi podtrhuje asociaci s republikou. Tak tomu ovšem zcela nebylo, neboť soudní vymáhání *fideicommissorum* se již neděje v řádném řízení, nýbrž prostřednictvím *cognitionum extra ordinem*, třebaže tato zpočátku netvoří ucelený systém ale spíš jen souhrn zvláštních postupů.²⁶

---

²¹ BARTOŠEK, Milan. *Encyklopedie římského práva*. 2. vyd. Praha : Academia, 1994. s. 114.

Při tom je zajímavé, že do dnešních dnů se pro oblast finančního práva související s příjmy veřejných rozpočtů užívá právě pojmu fiskální a nikoliv z dnešního pohledu významověji vhodnějšího (a)erární.

JÁNOŠÍKOVÁ, Petra – MRKÝVKA, Petr – TOMAŽIČ, Ivan et al. *Finanční a daňové právo*. Plzeň : Aleš Čeněk, 2009. S. 292.

²² SOMMER, Otakar. *Prameny soukromého práva římského*. Nezm. otisk 2. přeprac. vyd. Praha : Melantrich, 1945. s. 79.

²³ *Ibidem*. s. 84.

²⁴ BÉRIER, Franciszek Longchamps de. *Law of Succession. Roman Legal Framework and Comparative Law Perspective*. Warszawa : Wolters Kluwer Polska, 2011. p. 39.

²⁵ KRÁL, Josef – GROH, Vladimír. *Státní zřízení římské*. Praha : Jednota klasických filologů, 1921. s. 219.

²⁶ BÉRIER, Franciszek Longchamps de. *Op. cit.* p. 39.

Cognitiones extra ordinem již jsou v rukou soudců-úředníků, nikoliv soudců-občanů. Postupně se jejich uplatnění stále rozšiřuje,²⁷ až dochází k vytlačení ostatních forem procesu a bylo by namístě je označovat spíše coby *cognitiones „intra“ ordinem*.

Nová forma soudního procesu (a to nejen civilního, ale i trestního)²⁸ by sama o sobě nemusela být indikátorem změny poměrů, podstatný je však její charakter. Zde se totiž soudní řízení dostává pod kontrolu císaře, a to ve více ohledech. Již bylo zmíněno postavení soudců coby státem placených úředníků, což v korelaci s rostoucí moci *principis* značně zvyšuje předpoklad, že takový soudce bude rozhodovat v souladu s (očekávaným) přáním císaře. Nutno však zmínit ještě další aspekt, jímž je možnost odvolání (*appellationis*),²⁹ nemající v dřívějším právu obdoby, snad s výjimkou *iuris provocatiois*.³⁰ Objevuje se tedy hierarchie soudů, na jejímž vrcholku stojí císař, případně *praefectus praetorio* coby zástupce císaře.³¹ Císař tak byl oprávněn vyšetřit a rozhodnout libovolnou trestní či civilní záležitost, v případě *appellationis* pak nejen zrušit předchozí rozhodnutí, nýbrž i meritorně rozhodnout.³²

4. ZÁVĚR

Za vlády Octaviana Augusta byla zásadně pozměněna tvář římského práva, a to zvláště co se týče uspořádání státu. Význam jednotlivých změn je patrný zejména v jejich souhrnu a především v delším časovém horizontu, neboť tyto změny, proti dosavadnímu republikánskému uspořádání vpravdě revoluční, byly činěny s nejvyšší obezřetností, takže jejich plný dopad je mnohdy zřetelný spíše až za nástupců Octaviana Augusta.

Zdůraznit je třeba snahu o obnovení starých pořádků a s tím související uchovávání a oslavování republikánských úřadů, jakkoliv

---

²⁷ SOMMER, Otakar. *Učebnice soukromého práva římského. Díl I. Obecné nauky*. Reprint pův. vyd. Praha : Wolters Kluwer ČR, 2011. s. 150.

²⁸ KINCL, Jaromír – URFUS, Valentin – SKŘEJPEK, Michal. *Op. cit.* s. 333.

²⁹ SOMMER, Otakar. *Učebnice soukromého práva římského. Díl I. Obecné nauky*. Reprint pův. vyd. Praha : Wolters Kluwer ČR, 2011. s. 150.

³⁰ KINCL, Jaromír – URFUS, Valentin – SKŘEJPEK, Michal. *Op. cit.* s. 324.

³¹ SKŘEJPEK, Michal. *Římské soukromé právo. Systém a instituce*. Plzeň : Aleš Čeněk, 2011. s. 279.

³² HEYROVSKÝ, Leopold. *Op. cit.* s. 47.

jejich skutečný význam je postupně, leč výrazně a setrvale omezován nově zřizovanými císařskými úřady. Císař sám na sebe postupně strhává stále větší část moci, jakkoliv se jejímu veřejnému proklamování první císaři většinou brání. Výjimečná pozice císaře se projevuje i jeho výsostným postavením v nově uspořádaném civilním procesu, v dlouhodobějším pohledu i ve změnách ve struktuře pramenů práva, kdy namísto republikánských zákonů se prosazují *senatus consulta*, mnohdy navržená císařem, stejně tak nabývá postavení pramene práva mínění právníků (*responsa prudentium*) – ovšemže jde o mínění těch právníků, kteří byli císařem vyznamenáni. Lze tak uzavřít, že zmíněné změny ve svém souhrnu představují výsledek vpravdě revoluční.

Literature:

BARTOŠEK, Milan. *Encyklopedie římského práva*. 2. vyd. Praha : Academia, 1994. 469 s. ISBN 80-200-0243-X.

BÉRIER, Franciszek Longchamps de. *Law of Succession. Roman Legal Framework and Comparative Law Perspective*. Warszawa : Wolters Kluwer Polska, 2011. 290 s. ISBN 978-83-264-1468-8.

Dictionary.com : Revolution. [online]. [cit. 2012-10-27]. Dostupné z: <<http://dictionary.reference.com/browse/revolution?s=t>>.

FILIP, Jan. *Ústavní právo České republiky. I. díl. Základní pojmy a instituty. Ústavní základy ČR*. 4. oprav. a doplň. vyd. Brno : MU + Doplněk, 2003. 556 s. ISBN 80-210-3254-5.

HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a systém soukromého práva římského*. 4. opr. vyd. Praha : J. Otto, 1910. 1243 s.

JÁNOŠÍKOVÁ, Petra – MRKÝVKA, Petr – TOMAŽIČ, Ivan et al. *Finanční a daňové právo*. Plzeň : Aleš Čeněk, 2009. 525 s. ISBN 978-80-7380-155-7.

KINCL, Jaromír – URFUS, Valentin – SKŘEJPEK, Michal. *Římské právo*. Praha : C. H. Beck, 1995. xxii+386 s. ISBN 80-7179-031-1.

KRÁL, Josef – GROH, Vladimír. *Státní zřízení římské*. Praha : Jednota klasických filologů, 1921. x+304 s.

Ottův slovník naučný. Illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. Dvacátýprvý díl. R (Ř)–Rozkoš. Fotoreprint pův. vyd. z r. 1904. Praha+Litomyšl : Argo+Paseka, 2000. 1074 s. ISBN 80-7185-298-8.

SKŘEJPEK, Michal. *Římské právo v datech*. Praha : C. H. Beck, 1997. 116 s. ISBN 80-7179-123-7.

SKŘEJPEK, Michal. *Římské soukromé právo. Systém a instituce*. Plzeň : Aleš Čeněk, 2011. 350 s. ISBN 978-80-7380-334-6.

SOMMER, Otakar. *Prameny soukromého práva římského*. Nezm. otisk 2. přeprac. vyd. Praha : Melantrich, 1945. 189 s.

SOMMER, Otakar. *Učebnice soukromého práva římského. Díl I. Obecné nauky*. Reprint pův. vyd. Praha : Wolters Kluwer ČR, 2011. xxii+220 s. ISBN 978-80-7357-616-5.

ŽIDLICKÁ, Michaela. Starověký Řím. In KADLECOVÁ, Marta et al. *Právní dějiny*. 2. vyd. Praha : Eurolex Bohemia, 2005. s. 113–158. ISBN 80-86432-10-4.

Contact – email
radekcernoch@mail.muni.cz